

Het ijspakhuis van Griffioen in Oud Aa

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Tussen Oud Aa 4 en 6 zijn nog belangrijke, maar helaas zeldzaam geworden, tastbare herinneringen aanwezig aan de inventiviteit en ondernemingszin van gewone hardwerkende mensen uit het eigen Breukelse verleden.

Het betreft twee oude, door verwaarlozing vervallen pandjes, die ooit bedrijfsgebouwen waren van de voormalige vishandel Griffioen, te weten een belangwekkend ijspakhuis met bijbehorende werkruimte. Ernaast ligt een, eveneens verwaarloosd, waardevol hoogstamboomgaardje.

Enkele grepen uit de ontwikkelingsgeschiedenis van de koeltechniek

Eerst in het kort iets over de geschiedenis van de koeltechniek.

De oudste schriftelijke bronnen over het bewaren van ijs stammen uit de 3de eeuw en komen uit China. In Japan haalde men 's winters blanke sneeuw hoog uit de bergen. Die sneeuw werd geborgen in met stro beklede putten en toegedekt met riet en aarde. In de zomer was sneeuw vermengd met wijn een luxueus drankje.

In het begin van de 16de eeuw had in Italië de familie De Medici in haar Florentijnse tuinen koepels die in verbinding stonden met een ondergronds stelsel van ijskelders en ventilatiekanalen; met muilezels werden in de winter mandenvol ijs en sneeuw uit de bergen gehaald. Zelfs als het in de zomer bovengronds flink warm was, ontdooide het ijs in de ijskelders niet. Franse bezoekers die deze Italianen in hartje zomer met ijs gekoelde wijn zagen drinken, dachten aan hekserij; en als hier geen bovennatuurlijke krachten aan het werk waren, moest het op z'n minst ongezonder zijn.

De ijsputtenteknik werd, na het huwelijk tussen Catharina de Medici en Henri, de tweede zoon van de Franse koning, in 1533, ook in Frankrijk toegepast. Men kon toen ook consumptieijs maken met natuurijs. In de zomer van 1534 werd in Parijs voor het eerst citroenijs gegeten, dat gemaakt was door Florentijnse *gelatieri*.

In 1600 trouwde Henriëtte Maria de Medici met koning Karel Stuart I van Engeland. Via hun dochter Maria Stuart, die met de prins van Oranje trouwde, raakten de Nederlanders bekend met de ijstechniek. Vanaf de 18de eeuw werden bij een groot aantal paleizen en buitenplaatsen (Het Loo, Soestdijk, kasteel Groeneveld, enz.) ijskelders aangelegd, teneinde vis, fruit, dranken en melkproducten gekoeld langer te kunnen bewaren. Het eten van ijs kwam hier pas later in de mode. Ijspakhuizen lijken in de 19de eeuw in gebruik te zijn gekomen, toen de behoefte aan grote hoeveelheden ijs groeide. Er ontstond een ijshandel, met verkoop aan hotels, vishandelaren, restaurants, enz.

Dat tegenwoordig geen natuurlijk ijs meer voor koelingsdoeleinden wordt gebruikt, komt door de ontwikkelingen die de fabrieksmatige koeltechniek in de eerste helft van de 20ste eeuw doormaakte, zoals het machinaal vervaardigen van ijs (de ijsmachine werd in 1876 uitgevonden) en het diepvriezen. Aanvankelijk hield de vishandel echter nog een voorkeur voor goed natuurijs, omdat fabrieksijs de vis blauwig kon kleuren.

De gebouwen tussen Oud Aa 4 en 6

Het Breukelse ijspakhuis met bijbehoren, waarvan nu nog belangrijke delen aanwezig zijn, werd in 1910 in opdracht van de vishandelaar Werner Griffioen gebouwd. Daarvoor stond op dezelfde plek een in 1870 gebouwd dubbelwandig houten ijspakhuis, dat was geïsoleerd met turfmoelm, een in onze streek ruim voorhanden materiaal.

Het gebruiken van natuurlijk ijs voor de vishandel hield verband met de

Afb. 1. Ijsblokken uit de Aa worden in het ijspakhuis gebracht. Reconstructie, op verzoek van de schrijver gemaakt door Jan van Kempen, 1995.

opkomst van snel vervoer over lange afstanden in de tweede helft van de 19de eeuw, zoals de spoortrein en de mailboot.

Het eigenlijke ijspakhuis uit 1910 bestaat uit een op turf gefundeerd schuurachtig gebouw met rechthoekige plattegrond, één bouwlaag hoog, met mansardedak. Het pand heeft dubbele muren, bijna een halve meter van elkaar, waartussen als isolatiemateriaal turfmolm was aangebracht. Ook op de houten zoldering lag een dikke laag turfmolm. De buitenmuur was anderhalfsteens, de binnenmuur halfsteens; de totale muur was daardoor ruim 70 centimeter dik. Het gebouw bestond uit een voorportaal en een met een muur met deur daarvan gescheiden koelruimte waarin vis op ijs werd bewaard alvorens deze op transport werd gesteld; een voorganger van de huidige koelhuizen. De vloer van het voorportaal lag 60 centimeter, die van de koelruimte 120 centimeter onder het maaiveld.

Aan het eigenlijke ijspakhuis vastgebouwd is een tweede, vergelijkbaar pand (eveneens van één bouwlaag, maar met zadeldak) dat als werkruimte dienst deed en waarin de vis werd verpakt. De panden zijn onderling binnendoor verbonden en vormden bedrijfsmatig één geheel.

Nauwe samenhang tussen ijspakhuis en rivier de Aa

De relatie tussen het ijspakhuis van Griffioen en zijn directe omgeving is van cultuurhistorische betekenis.

Een ijspakhuis moest dicht bij een waterrijke plek staan, met water van een betrouwbare, goede kwaliteit, waaruit op geschikte winterdagen snel voldoende natuurijs kon worden gehaald om weer een jaar vooruit te kunnen.

Hoe in de winter het vullen van een ijspakhuis met vers ijs in zijn werk ging, is in 1992 boeiend beschreven in dit tijdschrift door P. Bakker.

In de hiervoor beschreven uitvoering deed het Oud-Aase ijspakhuis dienst tot 1950; toen werd er een koelcel in geplaatst. Die aanpassing was nodig geworden omdat in 1950 de sluizen naar het Amsterdam-Rijnkanaal buiten gebruik werden gesteld. Daardoor werd de kwaliteit van het water in de Aa slechter, en bijgevolg ook die van het ijs.

Van regionale betekenis

Het ijspakhuis van Griffioen was van centrale betekenis voor een groot gebied. Uit de wijde omgeving - zoals uit Breukeleveen, Loosdrecht, Vinkeveen en Waverveen - kwamen de vangsten van de beroepsvissers naar Griffioens vishandel. Ter plaatse hadden de vissers dikwijls tijdelijke voorzieningen, waaronder de voormalige ijsschuur nabij de grens tussen Breukeleveen en Muyevelde, die door P. Bakker is beschreven. In Tienhoven stond de ijsschuur bij de woning van visser/bootjesverhuurder Marten van Ee, aan het noordoosteinde van de huidige Laan van Niftarlake.

Het bedrijf van Griffioen vormde het hart van het netwerk. Met paard en wagen, later per vrachtauto, werd de vis daar aangevoerd. Maar Griffioen haalde de vis ook wel van verder weg, tot zelfs uit Friesland.

De ligging aan de Aa was niet alleen van belang voor het oogsten van de benodigde hoeveelheden ijs, maar ook voor het transport. Vanaf het ijspakhuis werd de verpakte vis in schuiten naar plekken gebracht waar hij kon worden overgeladen in grotere binnenvaartuigen of zeeschepen. Later was Griffioen ook een van de hoofdbelanghebbenden (met de kolenboeren en de slachterij Folkerts) bij het inmiddels al lang weer verdwenen goederenspoorwegstation van Breukelen. Het transport van de vis ging meestal in manden. Daarin werden om en om lagen vis en ijs gedaan, gescheiden door vijgematten.

Afzetmarkten werden gevonden in Frankrijk, België, Duitsland, Zwitserland en Engeland. Er waren onderlinge verschillen. Frankrijk nam vooral snoek af. Veel brasem ging

naar Londen en Manchester, waar in het bijzonder het Joodse bevolkingsdeel een voorkeur had voor zoetwatervis boven zeevis. Ook veel paling ging naar Londen. Als de vis 's middags uit Breukelen werd verzonden, was hij de volgende ochtend in Billingsgate, de vismarkt van Londen. Op donderdag gingen gewoonlijk zo'n 150 manden vis, vooral zeelt, naar het Roergebied, om daar op de vrijdag - de dag waarop Rooms-Katholieken traditioneel vis aten - te worden verkocht.

Zeeltgat en karpervijver

Griffioen had ook voorzieningen gecreëerd voor het bewaren van levende vis, in de vorm van een zeeltgat en een karpervijver. Zeelt bracht rond de vangsttijd in de zomer maar een paar centen per kilo op, maar in het najaar flink wat meer. Griffioen had met het afvalbloed van de slachterij Folkerts heel goedkoop zeeltvoer dicht bij de hand. Het weinige dat nog over is van die bewaarplaatsen voor levende vis (zie de foto op blz. 121 van jaargang 6 [1991], nr. 3 van dit tijdschrift) wordt bedreigd door de voorgenomen verbreding van de rijksweg A2.

Alleen het ijspakhuis met directe omgeving is heel misschien, als een betekenisvol monument van een belangrijke streekgebonden economische activiteit, nog te behouden.

Slotopmerkingen

Het ijspakhuis van Griffioen mag tot de belangrijkste in het land worden gerekend. In het gezaghebbende boek van Reinink en Vermeulen wordt er uitvoerig aandacht aan besteed. Er zijn er nog maar weinig van over.

Al lang is de grond met daarop het ijspakhuis bezit van een Utrechts aannemersbedrijf. Aan onderhoud van de opstallen is niets meer gedaan. De bouwkundige toestand is inmiddels erg slecht. Dat is een bekende strategie: een gebouw dat men weg wil hebben net zo lang laten verkrotten totdat men in brede kring bijval vindt voor de opvatting dat er weinig meer verloren gaat als de bouwval wordt opgeruimd.

Tussen 1981 en 1993 heeft de huidige eigenaar driemaal plannen ontwikkeld om op het perceel tussen Oud Aa 4 en 6 woningen te bouwen, waarvoor dan het ijspakhuis met bijbehoren zou moeten worden gesloopt. De Gemeente Breukelen was steeds bereid daaraan medewerking te verlenen. Alle drie de procedures zijn verzand, de eerste en derde door een uitspraak van de Raad van State en de tweede door de stellingname van het Utrechtse provinciebestuur. In de afwijzingen speelden overigens andere overwegingen dan monumentenzorg een hoofdrol.

Wel is het zo, dat meteen al de eerste keer door omwonenden indringend is geweest op de cultuurhistorische betekenis van de panden die men wenste af te breken. Reeds lang weet de gemeente Breukelen dus dat er tussen Oud Aa 4 en 6 een in onbruik geraakt, maar tot het waardevolle industriële erfgoed behorend ijspakhuis staat. Niettemin heeft ze nooit moeite gedaan om het object gedegen te laten bestuderen en beschrijven teneinde het als monument te kunnen behouden, dan wel - als dat echt niet haalbaar blijkt - pas daarna medewerking te verlenen aan andere plannen voor die standplaats. Een pand van industrieel-archeologische waarde zonder meer aan de sloop prijsgeven is geen beleid meer dat in deze tijd past.

Bronnen

- P. Bakker, 1992. De ijsschuur bij Breukeleveen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 7, nr. 3, blz. 170 - 173.
 A.W. Reinink en G. Vermeulen, 1984. IJskelders, Koeltechnieken van Weleer. Uitgeverij Heuff, Nieuwkoop, in het bijzonder. blz. 161 - 163, 169, 209 en 210.
 Dossiers inzake de procedures om het ijspakhuis te Oud Aa te mogen slopen in verband met woningbouw.